

TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE *BI* İSMİ, *BIÇ* – FİİLİ VE TÜREVLERİ

THE NOUN *BI*, THE VERB *BIÇ* – AND ITS DERIVATIVES IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Duygu YAVUZ ÖZ*

Öz

Türk dilinin tarihî dönemlerinde hem kesme eylemini hem de bu eylemin ne ile ve nasıl yapıldığını belirten çok sayıda sözcük vardır. Bununla birlikte bu sözcükler arasında geniş kelime ailesine mensup olan ve kullanımı bir, iki eser ya da dönemle sınırlı olmayan birkaç kök öne çıkmaktadır. İşte *biç* – bu köklerden biridir. Bu kökten isim ve fiil kategorisinde birçok sözcük türemiştir. *Bıçğu* ~ *bıçkı* ~ *bıçku* ~ *bışkı* ~ *biçkü* ~ *buçkı*, *bıçğuç* ~ *bıçkıç* ~ *bıçkuç*, *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*, *bıçılğan* ~ *bıçılğan*, *bıçım* ~ *biçim* ~ *bicin* ~ *biçin* sözcükleri isim kategorisindeki; *bıçıl* – ~ *biçil*-, *bıçın* – ~ *biçin*-, *bıçış* – ~ *bıçuş*-, *bıçtur* – ~ *biçdir* – ~ *biçdür* – sözcükleri fiil kategorisindeki, en az iki tarihî dönemde kullanıldığını tespit ettiğimiz türevleridir. Fonetik olarak bu köke benzeyen ve yine kesmek kavram alanına giren bir de *bi* kökü vardır. *Bıcah* ~ *bıcağ* ~ *bışağ* ~ *biçek*, *bıcağcı* ~ *bıcağçı* ~ *bışağşı*, *bilegi* ~ *bilegü* ~ *bileği* ~ *bileğü* ~ *bilev* ~ *bilevi* ~ *bilevü* sözcükleri isim kategorisindeki; *bile*-, *bilet* – sözcükleri fiil kategorisindeki yine en az iki tarihî dönemde kullanıldığını tespit ettiğimiz türevleridir. Bu çalışmada, sözü edilen sözcüklerdeki fonetik, morfolojik ve semantik özellikleri ortaya çıkarmak, özellikle *biç* – fiiline, *bi* ismine, *biçek* sözcüğünün etimolojisine ve *buçuk* sözcüğünün kazandığı anlam özelliğine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *bi* ~ *bi*, *biç* – ~ *biç*-, *bıcağ* ~ *biçek*, *buçuk*, kesmek, biçmek

Abstract

In the historical periods of the Turkish language, there are many words that indicate both the act of cutting and the tool and method of the act of cutting. However, among these words, a few roots that belong to a large word family and of which use is not limited to one or two texts or periods stand out. *Biç* – is one of these roots. Many words, both nouns and verbs have been derived from this root. The words, *bıçğu* ~ *bıçkı* ~ *bıçku* ~ *bışkı* ~ *biçkü* ~ *buçkı*, *bıçğuç* ~ *bıçkıç* ~ *bıçkuç*, *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*, *bıçılğan* ~ *bıçılğan*, *bıçım* ~ *biçim* ~ *bicin* ~ *biçin* in the noun category; and the words *bıçıl* – ~ *biçil*-, *bıçın* – ~ *biçin*-, *bıçış* – ~ *bıçuş*-, *bıçtur* – ~ *biçdir* – ~ *biçdür* – in the verb category are derivatives that we have detected to be used in at least two historical periods. There is also another root *bi*, that is phonetically similar to this root and also denotes the concept of cutting. The words *bıcah* ~ *bıcağ* ~ *bışağ* ~ *biçek*, *bıcağcı* ~ *bıcağçı* ~ *bışağşı*, *bilegi* ~ *bilegü* ~ *bileği* ~ *bileğü* ~ *bilev* ~ *bilevi* ~ *bilevü* in the noun category; and the words *bile*-, *bilet* – in the verb category are derivatives that we detected to be used in at least two historical periods. In this study, it is aimed to reveal the phonetic, morphological and semantic features of the words

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, İstanbul / Türkiye, dyavuz@yeditepe.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-5420-6261

mentioned, and to draw attention especially to the verb *bıç-*, the noun *bi*, as well as the etymology of the word *biçek* and the meaning of the word *buçuk*.

Keywords: *bi* ~ *bi*, *bıç* – ~ *biç-*, *bıçak* ~ *biçek*, *buçuk*, cut, saw

Giriş

Tarihî Türk lehçelerinde “kesmek, biçmek” anlamlarında temel olarak üç fiil karşımıza çıkmaktadır: *bıç* – ~ *biç* – WS, DLT, KTS, KT; *kes* – WS, DLT, KT; *üz* – ~ *yüz* – WS, DLT, KTS, KT. Bu üç fiilin dışında özel bir kesme, biçme yöntemini ifade eden *boguzla* – “boğazı kesmek, boğazlamak” WS ~ *boğazla* – “(hayvan) kesmek, zebh etmek” KT ~ *boguzla* – “boğazlamak, boğazını kesmek” KTS; *erpe-*, *erpekle* – “testere ile kesmek, biçmek” WS ~ *irpele* – “(tahta vb. şeyleri) kesmek” DLT; *til* – “parça parça kesmek, dilmek, dilimlemek” WS, *til* – “boylamasına kesmek, dilmek” DLT ~ *til* – ~ *dil* – “bir şeyi uzun ve dar parçalara kesmek, dilimlemek” KTS, *dil* – “uzun uzun yarmak, dilim dilim kesmek” KT; *kovşa* – “hasat etmek, ekini orakla veya tırmıkla biçmek” WS ~ *kowşa* – “(oku, düzeltici kamış parçası ile – koguş-) pürüzsüz hâle getirmek” DLT; *or* – “orakla biçmek, biçmek, hasat etmek, toplamak” WS, *or* – “(ot vb.) biçmek, kesmek” DLT; *kıftula* – “makasla kesmek” DLT; *müne* – “(elbise vb. şeyleri) kesmek” DLT; *ota* – “zararlı otları ayıklamak” WS ~ *ota* – “(ekinin yaprak veya başaklarını) kesmek; biçilmek” DLT; örüle – “(koyun vb.ni) ayakta kesmek” DLT; özekle – “(koyunun) şahdamarını kesmek” DLT; *tomur* – “(odunu) direk gibi yuvarlak kesmek” DLT; *baltala* – “balta ile (orman vesâire) kesmek” KT; *buda* – “budamak” KTS ~ *buda* – “(ağaç ve bağın) fazla budaklarını kesmek veya budaklarını kısaltmak” KT; *parçala* – “kırıp paralamak, doğramak, parça parça etmek, ufak ufak kesmek” KT gibi sözcükler de vardır. Ancak bu sözcüklerin kullanım alanları sınırlı olup *bıç-*, *kes-*, *üz* – fiilleri gibi geniş bir sözcük ailesi meydana getirmemiş ve süreklilik arz etmemişlerdir. Oysa bu üç fiil yalnız tarihî dönem metinlerinde kesintisiz biçimde kullanılmakla kalmayıp aynı zamanda çağdaş Türk lehçelerinde de varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Bu çalışmada, sözü edilen temel üç kesmek fiili arasından *bıç* – fiili ve yine bu köke fonetik ve semantik olarak benzeyen *bi* kökü ele alınmıştır. *Bıç* – fiili ve kimi türevleri üzerinde yapılan bazı çalışmalar vardır. Seyitnazar Arnazarov’un *Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Kesmele İlgili Ortak Fiillerinin Anlam Farklılıkları Üzerine* (2008) adlı çalışmasında *biç-*, *bıçak*, *piçki* (<*bıçki*) sözcüklerine yer verilmiştir. Serap Karademir’in *Eski Türkçeden Günümüze I ~ İ Seslerinin Alternans Kullanımı* (2013) adlı çalışmasında zikredilen sözcükler arasında *bıç* – ~ *biç-*, *bıçak* ~ *biçek*, *bıçguç*, *biçkü*, *bıçın-*, *bıçış* – bulunmaktadır. Mehmet Hazar’ın *Türkçede Fono-Semantik ve Morfo-Fonolojik Yolla Sözcük Türetme* (2015) adlı çalışmasında ele aldığı sözcükler arasında *bıç* – ~ *biç-*, *bıçki* ~ *biçki*, *buçuk* sözcükleri de vardır. Galip Güner, *Bedel’i Niçin Biçeriz? Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Üzmek, Kesmek ve Biçmek Fiilleri Üzerine Artzamanlı Semantik Bir İnceleme* (2019) adlı çalışmasında *biç* – fiilinin semantik seyri üzerinde durmuş, *bedel biç* – deyiminin ortaya çıkışını incelemiştir. Jale Öztürk’ün *Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak Görülmeyen Kelimeler* (2019) adlı çalışmasında ele alınan sözcükler arasında *bıç-*, *bıçki*, *bıçak*,

buçuk, bıçkın sözcükleri de yer alır. Serdar Özdemir'in *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Eşya ve Alet Adlarının Art ve Eş Zamanlı Olarak İncelenmesi* (2022) adlı çalışmasında *bıçak, bıçgu, bıçkuç* sözcükleri incelenmiştir. *Bi* ismi ve türevleri üzerinde ise ayrıca bir çalışma bulunmayıp sözcükle ilgili bilgiler küçük notlar şeklindedir. Bizim çalışmamız ise müstakil olarak *bıç* – fiili, *bi* ismi ve tarihî dönem metinlerindeki türevleri üzerinedir. Orhun Yazıtları'ndan itibaren takip edebildiğimiz *bıç* – kökünün geniş bir sözcük ailesi oluşturduğu, bu ailede yer alan çoğu sözcüğün kesintisiz şekilde kullanıldığı tarihî dönem metinlerinden örneklerle aktarılmaya çalışılırken diğer yandan *bi* köküne ve bu kökten türeyen sözcüklere dikkat çekilmeye çalışılmış, sözcüklerdeki¹ fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

bi Kökü:

E.Uyg. *bi* “bıçak, çakı, kesecek alet” EUTS ~ *bi* “bıçak, bıçaklama silahı” WS.

Yalnız Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan *bi* kökü daha çok *bıçgu* ve *bıçgulug* kelimeleriyle birlikte ikileme içerisinde görülür, onların etkisiyle olsa gerek genellikle kalın sırada okunur. Tek başına kullanımına ise yalnız TT VIII'de rastlanmaktadır: *yegüñün pisi tēg* “wie die schneide des Rasier-messers (?)”. Clauson bu kayda sözlüğünde *y[üli]günün bisi teg* “all kinds of dangers including” şeklinde yer vermiştir. Sözcüğün *bile* – fiilinin tabanı olabileceğini, Çince “kesmek” anlamındaki *p'i* gibi bir sözcükten alınma olabileceğini² ifade etmiştir³.

Ötrü Bodisatav ötrü turup inaru berü körüp bı bıçgu tilep bulmadı. “Sonra Bodisattva ayağa kalkıp, öteye beriye bakınıp, bıçak arayıp bulamadı.” AÇP. 273.

Bi *bıçgulug evlerde bekleyürler.* “Bıçaklarla dolu evlerde mahsur kalırlar.” Mayt. 84/11.

İnce kaltı eng ilki bodun kara bisiz bıçgusuz bay mengilig bolğaylar “Şöyle ki birincisi, halkları bıçaksız, kesicisiz, zengin ve rahat olacaklar” AYIII 196/17.

bi Kökünden Türeyen Filler:

bile-

E.Uyg. *bile* – “bilemek” EUTS, WS. **Kar.** *bile* – “bilemek, keskinleştirmek” DLT. **EAT** *bile* – “temizlemek” Gülş. **Hrzm.** *bile* – “bilemek, keskinleştirmek” MM, HŞ, İML. **Kıpc.** *bile* – “bileyilemek, eğelemek, keskinleştirmek” KGT, TZ. **Çağ.** *bile* – “bilemek, keskinleştirmek” ŞSL, ÇGT, ŞHD, MK. **Osm.** *bile* – “âlât-ı kâtu'ayı bileği taşına veya çarka tutup keskin etme, teşhiz eylemek” KT.

1 Bu çalışmada, en az iki tarihî dönemde karşımıza çıkan sözcükler değerlendirmeye alınmıştır.

2 *bi* “‘knife’ or the like. Prob. the base of *bile-*. Pec. To Uyğ. and normally used in the Hend. *bi* bıçgu. Possibly a Chinese l. W. Fr. some word like *p'i* ‘to split’”.

3 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University, Oxford, 1972, s. 291.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bilemek, keskinleştirmek; etkili hâle getirmek; aşırı istek duymak” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *dil*, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *diş* vücut adları ile bir araya gelerek öbek oluşturmuştur. KGT ve ÇGT’deki örnekler, Türkiye Türkçesinde deyim kategorisinde yer alan “kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak”⁴ anlamındaki *diş bile* – deyiminin ilk kullanımlarına ait örnekler olmaları sebebiyle önemlidir. Bununla birlikte bu ifade bu iki eserde “kötülük yapmak için beklemek”ten ziyade “bir şeye karşı aşırı istek duymak” anlamıyla kullanılmış olmalıdır. Yine Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Gülş.’deki *dil bile* – ifadesi de “dilini keskinleştirmek, etkili hâle getirmek” olarak yorumlanabilir. Sözcük, *bi* ismine +**le** – yapım eki getirilmesiyle oluşmuştur.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

*Er bıçek bile*di. “Adam bıçağı bile

*Muvaḥḥid bu nefsnin başın kesgüğe/Ḳahırnıñ kılıçın bile*gü gerek. “Muvahhit, bu nefsin başını kesmek için kahrın kılıcını bilemelidir” MM 95/3

Birisi eydür ki dilini bile/Secde eyle Hakka vü özrin dile “Birisi, dilini bile, Allah’a secde et ve özür dile der” Gülş.⁵

Munda özün zevk iterge tiş biler/Anda hem cennet temâşâsın tiler. “Sen burada zevk etmek için diş bilersin, orada da cenneti bulmayı dilersin.” KGT 9/4

*Her zemân özgeni tilese taḳı tişi-ni adın tişi-ge bile*se, né kişidin uyatsa, her kéçe özge yerde yatsa. “Her zaman başkasını dilese, dişini başka bir kadına bilese, kimseden utanmasa, her gece başka yerde uyusa.” ÇGT 177/11

bilet-

Kar. *bilet* – “biley taşına tutmak; birine biletmek” DLT. **Osm.** *bilet* – “bir âlet-i kâtî’ayı bileği taşına sürdürüp keskin ettirmek, teşhiz ettirmek” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bir şeyi keskinleştirmek için bileği taşına tutmak, tutturmak” anlamıyla kaydedilmiştir. *Bi* ismine +**le** – yapım eki ve –**t** – ettirgenlik çatı eki getirilmesiyle oluşmuştur.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satır örnek verilebilir:

*Ol bıçek bile*tti. “O, bıçağı biley taşına tuttu ve biley taşı üzerinde durdurdu” DLT 420/329

bi Kökünden Türeyen İsimler:

bıçaḡ ~ bıçaḳ ~ bışak ~ bıçek⁶

4 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 540.

5 Kanar, *bile* – fiiline “temizlemek” anlamı vermiş ve beyiti şu şekilde aktarmıştır: “Birisi der: Gönلünü temizle. Allah’a secde et, özür dile” EATS.

6 **bıçak** “Dev. N. (N. I.) fr. bıç-; ‘knife’ and the like. S.i.a.m.l.g. w. back vowels, and also w. front vowels in some SC,

E. Uyg. *biçek* WS ~ *bıçak*⁷ EUTS ~ *piçek* EUTS “bıçak”. **Kar.** *bıçaq* KB, TIEM 73 ~ *biçek* “bıçak” DLT, KB. **EAT** *bıçaḥ* ~ *bıçaq* “bıçak” TTS. **Hzm.** *bıçaq* NF, KE, ME, MM, HKT, İML ~ *biçek* “bıçak” KE. **Kıpc.** *bıçaq* CC, DM, Gİ, KGT, İM, İN, KFT, MG, TZ ~ *bışaḡ* DM, KK “bıçak, hançer, kama”. **Çağ.** *bıçaq* “bıçak, bıçkı” ŞSL, BV, ÇGT, NH, LD, ÇFK, TEH, ŞT, Sİ, MK, GN ~ *biçek* “iğne” GS, ŞSL. **Osm.** *bıçak* “kesecek âlet ki hançerin küçüğü ve çakının büyüğüdür, sikkîn” KT. Bıçak sözcüğü Eski Anadolu, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde çeşitli yardımcı fiiller ile birlikte de kullanılmıştır: *bıçaq çal* – “kesmek, bıçaklamak, bıçakla öldürmek” BH, SK, Marz.; *bıçak sanç* – “bıçak saplamak, bıçaklamak” NF; *bıçaq ur* – “bıçak vurmak, bıçaklamak, kesmek” NF, GN.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bıçak, bıçkı, iğne” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Sözcüğün yapısı konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde sözcük *bi* ~ *bi* isim köküne, diğerinde ise *biç* – fiiline bağlanmaktadır. Annemaire von Gabain, sözcüğü *bi* + **çak** (küçültme eki) şeklinde ayırmıştır⁸. Marcel Erdal *biçek* sözcüğünün aynı anlama gelen *bi* sözcüğünden +**çAk**, +(I)**çAk** ya da + (X)**ç** + **Ak** ekleriyle türemiş olduğunu, çeşitli eserlerde kanıtlandığı gibi *biç* – fiiline dayanmadığını, Eski Türkçe döneminde sözcüğün *biç* – biçimine zaten rastlanmadığını⁹ ifade etmektedir¹⁰. Hasan Eren sözcüğün *biç* – (> *biç*-) kökünden-(**a**)**k** eki türetildiğini, *bi* kökünden –**çak** ekiyle yapıldığı yönündeki görüşün yanlış olduğu ifade etmiştir¹¹.

Bizce sözcüğün *biç* – + – **ak** şeklinde açıklanmasının problemleri vardır. Öncelikle Eski Türkçe döneminde –**Ak** şeklinde bir son ek bulunmaz. Bu ek – **k/-k** ya da –**uk/-ük** şeklindedir ve bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildirir iken bazen de sıfat yapar: *toḡ* “tok” yani “dolmuş olan”; *süzük* “temiz” yani “süzülmüş, temizlenmiş olan”¹². Dolayısıyla *bıçaq* sözcüğü bu ek ile türetilmiş olsa idi, biz sözcüğü *bıçaq* olarak değil, *bıçuḡ* olarak görürdük ve sözcük “kesilmiş olan, kesik” vb. bir anlama gelirdi. Ayrıca sözcük Eski Türkçe döneminde *biçek* şeklinde, yani ince ünlü ile kullanılıyor fakat bunun tabanı olduğu iddia edilen fiil bu dönemde kalın ünlü ile kullanılıyor: *biç*-. Bu sebeplerden sözcüğün ekleşmesi bize göre *biç* – + – **ak** şeklinde olamaz.

Bizce sözcük yalnız Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan *bi* köküne dayanmaktadır. Bize göre *biçek* sözcüğü işte bu *bi* kökünden + **çek** küçültme eki ile türetilmiştir

NW languages.” (EDPT 1972: 293).

7 Bu okuyuş hatalı olabilir.

8 Annemaire von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 43.

9 “There is nothing endearing about *biçek* ‘knife’; it should nevertheless be a +çAk or +(I)çAk or +(X)ç + Ak derivate from *bi*, same meaning. Attested in U III 64,9 and 12, Heilk I 117 and II 3,67, BT VIII A317, BuddhUig II 583, ShōAgon 1,230, Māngi 24, four times in Maitr, DLT and QB, it does not belong to *biç*-.”... *bıçaq* ‘has been read only in UI IV C7 and must be a mistake, as the context is fragmentary: A verb ‘*eliglā*’, which is there taken to govern ‘*bıçaq*’, has not appeared anywhere else. The words are rather illegible in the facts. and could be interpreted in several different ways. *Biç* – does not appear to have had any vowel anternant in Old Turkic (Erdal 1991: 47).

10 Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I, II*. Wiesbaden, 1991, s. 47.

11 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999, s. 50.

12 Annemaire von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*. s. 54, 58.

ve muhtemelen bıçaktan biraz daha küçük bir kesme aletini tanımlamaktadır. Yalnız, bizce bu sözcük –denildiği gibi – alıntı olmayabilir. Alıntı bir kök ile “kesmek” gibi temel bir fiilin temel bir aracının ifade edilmeyeceğini düşünmekteyiz. Hatta morfolojik olarak izah edilemese de sözcük *bıç* – fiili ile de ilgili olabilir. Zira *bı bıçgu* “bıçak” ikilemesinin yapısı *ı ıgaç* “ağaç”, *ka kadaş* “kardeş, akraba”¹³ ikilemelerindeki sözcüklerin ilişkisine çok benzer olup akla doğrudan kök ortaklığını getirmektedir. *Biçek* sözcüğünün kullanıma girmesiyle *bi* kökü unutulmuş ve kullarımdan düşmüş, *biçek* ise *bıç* – ve türevlerinin etkisiyle daha çok kalın sırada kullanılmaya başlamış olmalıdır.

Sözcüğün ilk biçimi *biçek*’tir. EUTS’deki *bıçak* ve *piçek* şekilleri hatalı olmalıdır. WS’de *piçek* biçimi “fehlerhafte Lesung oder Schreibung bzw. obsolete Transkription” notuna karşılık gelen bir simge ile işaretlemiştir. *Bıçak* biçimi de Eski Türkçede yalnız Ui’deki şu örnekte geçer: *Bu bıçağ iligleyü...* “Bu bıçağı elinde tutarak...” Ui IV C/7. Marcel Erdal faksimiledeki sözcüklerin okunaksız olması sebebiyle sözcüğün bu şekilde farklı yorumlanmış olabileceğini söyler¹⁴. Sözcük Karahanlı Türkçesinde hem ön hem arka damak ünlüleri ile kullanılmıştır. Bu dönemden itibaren *bıçağ* biçimi de görülmeye başlanır. Eski Anadolu Türkçesinde *bıçağ* ve son seste sızıcılışma ile (-k > -h) *bıcağ* şeklindedir. Harezmi ve Çağatay Türkçesinde tıpkı Karahanlı Türkçesindeki gibi hem ince ünlülü hem de kalın ünlülü olarak bulunur. Kıpçak Türkçesinde iç seste -ç - > -ş - ile *bışağ* biçimi de ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise yalnız *bıçak* şeklinde geçer.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

Amarıları uluğ bedük ineklerin eñinlerinte yüde etüzleri örtlüğ yalınluğ bı biçek yağa kelirler. “Bazıları büyük ve iri hısyelerini omuzlarına yükleyip vücutları üzerine alevli bıçaklar yağarak gelirler” Mayt. 74/1

Keltürdi tégme birsiñe anlardın bıçağ. “Onların her birine bir bıçak getirdi” TİEM 73 175v/7=012/031

Beđük bir biçekig eligde tutar/Solındın urağun oñındın şeker “Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı not ve sağında şeker bulunuyordu” KB 772

Kaşşāb bıçağ elinde, ardına düşdi “Kasap elinde bıçak(la) peşine düştü” Marz.29b6

Kendüyi Leylîde buldı ol yakîn/Lâbüd an’irdi bıcağ zahmı hemîn “Kendisini Leyla’da bulduğu için, kuşkusuz o da bıçak ile yaralanmış oldu.” İsk.

Biçek birle yençip... “Bıçak ile parçalayıp” KE 85r17

Ol mel’ün elginge bıçağ alıp saflarını yarıp keçti “O lanetli eline bıçak alıp safları yarıp geçti” NF 118/4

13 Saadet Çağatay, 100. Doğum Yıldönümüne Armağan Prof. Dr. Saadet Çağatay’ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, C I, haz. Aysu Ata, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2008, s. 2, 53, 254.

14 Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I, II*, s. 47.

İçer, yér, inine kirer. Ol bıçakdır. “İçer, yer, inine girer. O bıçaktır.” CC 60b-7

Öz bıçağı birle boğzını kaçd kılur “Kendi bıçağı ile boğazına kasededer” ÇGT 214-12

Yaramı tikkeli başınj üye biçek mü ikin/Biçekde rişte-i cânım mu ya ipek mü ikin “(Sevgilim senin) başın üzerinde benim yaramı dikecek iğne var mı? İğnede(ki) canımın ipliği mi yoksa ipek mi?” GS 471-1

Bıçağ ~ biçek sözcüğü tarihî dönem metinlerinde bazı atasözü ve deyimlerde de yer almaktadır:

Tokum yüzüp kudrukta biçek sîma. “Deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma.” DLT 206

Biçek teg bıç – “Bıçak gibi kesip atmak” KB 811

Ağzını bıçak açmama – “Herhangi bir sebeple asla söz söylememek” NBD 404/1

Kılıç bıçak ol – “Düşman olmak” NBD 349/9

bıçakçı ~ bıçakçı ~ bışakşı

Hrzm. *bıçakçı* “bıçak yapan” İML. Kıpç. *bışakşı* “bıçakçı” KK. **Osm.** *bıçakçı* “bıçak yapan ve satan adam” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bıçak yapan ve satan kişi” anlamıyla kaydedilmiştir. İlk kez Harezmi Türkçesinde *bıçakçı* şeklinde karşımıza çıkan sözcük *bıçağ* (< *bi* + *çek*) ismine meslek adı yapan +çı ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Kıpçak Türkçesinde hem sözcükte hem de ekte -ç-> -ş - nöbetleşmesi sonucu *bışakşı* olarak görülmüştür. Osmanlı Türkçesi döneminde, Harezmi Türkçesi’nden farklı olarak ekte ötümlüleşme gerçekleşmiş ve *bıçakçı* hâlini almıştır.

bilegi ~ bilegü ~ bileği ~ bileğü ~ bilev ~ bilevi ~ bilevü

E.Uyg. *bilegü* “bileği taşı” WS, “bileği” EUTS. **Kar.** *bilegü* “bileği” DLT. **Kıpç.** *bilegi* DM ~ *bilegü* DM ~ *bilev* CC ~ *bilevi* Kİ ~ *bilevü* Kİ, TA “bileği, bileği taşı” DM. **Çağ.** *bilev* “bileygü taşı, bilegü taşı” ŞSL. **Osm.** *bileği ~ bileğü* “âlat-ı kâtı’ayı bileyecek âlet, mişhaz” KT

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bileği, bileği taşı” anlamıyla kaydedilmiştir. *Bi* köküne +le - ve -gü yapım ekleri getirilerek oluşturulmuştur. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *bilegü* şeklindedir. Kıpçak Türkçesinde bu biçimin yanında son seste düzleşme ile *bilegi* olarak da bulunur. Ayrıca iç sesteki /g/ ünsüzünün /v/ yarı ünlüsüne dönüşmesi sonucu *bilevü*, son seste düzleşme ile *bilevi* ve son seste ünlü düşmesi ile *bilev* şekilleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesinde sızıcılışma ile *bileğü* ve son seste düzleşme ile *bilegi* şeklini almıştır.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu bilmece örnek verilebilir:

Uzun uzun sırgalak, uçuna d yri sırgalak; kısa kısa sırgalak, kırınına d yri sırgalak: Ol bıçak bile bilev. “Uzun uzun kayma, ucuna kadar kayma; kısa kısa kayma kenarına kadar kayma: O bıçak ile bileği taşı.” CC 60b/37¹⁵

bıç – *Kökü*¹⁶:

Kökt. *bıç* – “kesmek” BK-G. **E. Uyg.** *bıç* – “kesmek, (ikiye) bıçmek, kesip koparmak; hasat etmek, ekini orakla veya tırmıkla bıçmek; öldürmek” WS ~ *bıç*¹⁷ – EUTS. *Bıç* – fiili Eski Uygur Türkçesi döneminde ikileme öbeğinde de kullanılmıştır: *bıç* – *kes* – “(ikiye) bıçmek, kesip parçalamak”; *bıç* – *os* – “kesip (koparmak), kesmek” WS. **Kar.** *bıç* – “kesmek, (ot vb. şeyleri) bıçmek” DLT, KB, T EM 73, KKT ~ *bıç* – KB, AH, T EM 73, KKT. **EAT** *bıç* – “kesmek, kökünü kazımak” TTS. **Hzm.** *bıç* – “(ekin) bıçmek, kesmek” ME, HKT, HŞ,  ML ~ *piç* – “bıçmek”  ML. **Kıpç.** *bıç* – KK ~ *bıç* – TA, KFT “bıçmek, kesmek; kılıçla kesmek, öldürmek”. **Çağ.** *bıç* – “bıçmek” ML ~ *bıç* – “kesmek, bıçmek, ayırmak” ŞSL. **Osm.** *bıç* – “kesmek, kat etmek; yarmak, bölmek, şakk etmek; (esvâb vesaire)  lç p kesmek; (ekin vesaire) oraklamak, has d etmek” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “kesmek, ikiye bölmek, ekin bıçmek, öldürmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde yalnız kalın ünlü ile kullanılan sözcük, /ç/ sesinin inceltici tesiri sonucu Karahanlı Türkçesinde  ndamaksillaşma ile *bıç* – şeklinde de kaydedilmeye başlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde yalnız ince ünlülü bıçimi vardır. Harezmi Türkçesinde ince ünlülü bıçimleri kullanılmış,  ML’de ön seste ötümsüzleşme (b – > p-) ile *piç* – bıçimi de ortaya çıkmıştır. Kıpçak Türkçesinde kalın ve ince ünlülü bıçimlerin yanı sıra son seste –ç > –ş nöbetleşmesi ile *bış* – bıçimine de ulaşılmıştır. Çağatay Türkçesinde kalın ünlülü bıçimin sonunda ünlü türemesi gerçekleşmiştir.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına řu satırlar örnek verilebilir:

Bunça bodun saçın kulkakın bıçdi. “Bunca halk saçlarını, kulaklarını kesti.” BK G12

Bir karı  k z ğ b lin bıçe kumursga yemiş. “Bir koca öküzü, karıncalar belinden bıçerek yemiş.” IrkB. 37

Tiriglik barır künde sindin kaçır/Yabuz bu ölüm k r uluynı bıçar. “Hayat geçer ve her gün senden biraz daha uzaklaşır; kötüdür bu ölüm senin kökünü kazır.” KB 3620

15 Bunların dışında *bt* ~ *bi* kökünden türeyen ve kullanımları tek bir tarihî dönemle sınırlı olan sözcükler de vardır. E.Uyg. *bileg s z* “bileğisiz, tıraş edilmemiş” WS. EAT *bıçaklaş* – “birbirine bıçak saplamak” TTS. Kar. *bıçekle* – “bıçaklamak”; *bıçeklen* – “bıçak sahibi olmak”; *bilemsin* – “biler (gibi) görünmek” DLT. Kıpç. *bilev le* – “bileyilemek, eğelemek, keskinleştirmek” TA. Osm. *bileme* “bileği taşına sürüp keskin etme, teşhiz” KT.

16 *bıç*-/bıç – ‘to cut’; one of several words with this meaning, cf.  z-, kes-, etc., with restricted meanings like ‘to cut out (a garment)’ in some modern languages. The original form was almost certainly *bıç*-, but there is great inconsistency about the vocalization, some modern languages having a back vowel in the verb and a front one in der. f.s like *bıçak* or vice versa. Survives with back vowel in NE and NC Kir. and front vowel in NW, SW; in SE, SC where –ı – does not occur the true form is uncertain (EDPT 1972: 292).

17 Wilkens *bıç* – fiiline (r) notunu düşmüştür (Wilkens 2021: 169). Hatalı bir okuyuş olabilir.

Tiken edlegen er üzüm biçmez ol. “Diken eken kişi üzüm biçmez.” AH 376

Pes biçdi, şavurdu, öğütüdi, yuğurdu, biçirdi bunca zahmetden şonra yidi. “Biçdi, savurdu, öğüttü, yoğurdu, pişirdi, bunca zahmetten sonra yedi.” TİK 38b15

Neni biçseñiz, koğun anı başı içinde, meger az ol nirsedin kim yiyür siz. “Az yedikleriniz dışında neyi biçerseniz başağında bırakın.” HKT 12/47

Bıç – ~ biç – fiili tarihî dönem metinlerinde bazı atasözü ve deyimlerde de yer almaktadır:

Sakak biçar sakal oğşar. “Sakalı okşarken gizlice çeneyi keser.” DLT 125

Tawgaç hannıñ torkusı telim teñlemeđip biçmas. “Çin hakanının ipeği çoktur. Buna rağmen ölçmeden elbiselik kesmez.” DLT 185

Tiken edlegen er üzüm biçmez ol. “Diken eken kişi üzüm biçmez.” AH 376

Toğmaduk koduğa tura biçme. “Doğmamış sıpaya kamçı biçme.” V 564

Ne ekersen onu biçersin “Ne ekersen onu biçersin” Mev. 5. 4399

Ömr ekinini biç – “Hayat sürmek” ŞHŞ 1523

Bıçek teg biç – “Bıçak gibi kesip atmak” KB 811.

bıç – Kökünden Türeyen Filler:

bıçıl – ~ biçil¹⁸

E. Uyg. *bıçıl* – “kesip koparılmak, kesilmek, biçilmek” WS. *Bıçıl* – fiili Eski Uygur Türkçesi döneminde ikileme öbeğinde de kullanılmıştır: *bıçıl – kesil-*; *bıçıl – osul*; *bıçıl – üzül* – “kesip koparılmak” WS. **Kar.** *bıçıl* – “kesilmek, kopmak, biçilmek” DLT, TİEM 73 ~ *bıçıl* – TİEM 73. **EAT** *bıçıl* – “kesilmek, kökünden kazanmak” SNB. **Hzm.** *bıçıl* – “biçilmek” HKT. **Çağ.** *bıçıl* – “biçilmek” LD. **Osm.** *bıçıl* – “yarılmak, bıçkı ile şakk edilmek; kesilmek, kat’ olunmak; orakla kesilmek, hasâd edilmek” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “kesilmek, koparılmak, biçilmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *bıç* – fiiline –I – edilgen çatı getirilerek oluşturulmuştur. Eski Uygur Türkçesinde kalın ünlü ile *bıçıl* – şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde bu biçimin yanında öndamaksıllaşma sonucu *bıçil* – şekli de görülmeye başlamıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçesinde de *bıçil* – olarak yer alır.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

İki emigim birgerü, tüpüre *bıçılur tüşedim*. “İki mememin beraber dibinden kesildiğini (rüyamda) gördüm.” AçP. 507

Bir ançası adağın turuğlı bir ançası urulmuş biçilmiş. “Bir kısmı ayakta duruyor, bir kısmı vurulup biçilmiş (yok olmuş).” TİEM 73 171v/3=011/100

18 **Bıçıl** – “Pass. F. of *bıç*”; ‘to be cut’, etc. S.i.a.m.l.g. w. the same variation in vocalization as *bıç*” (EDPT 1972: 295).

Yıgaç bıçıldı. “Odun vb. kesildi.” DLT 329/267

Biçilmiş idi kuyruğu bıç atı. “Bin atın kuyruğu biçilmiş idi.” SNB 5514

Kışmadı ol ündemekleri, ançağa tegrü kim kılduk anlarını biçilmiş, hor bolğanlar. “Feryatları, onları biçilmiş (ekin) (ve) hakir olanlar yapana kadar bitmedi.” HKT 21/15

Seniñ kadınğa biçilmiş turur cefâ tonı. “Cefa elbisesi senin boyuna göre biçilmiştir.” LD 219

bıçın – ~ biçin-

Kar. *bıçın* – “keser görünmek; kesme işini kendi başına yapmak” DLT. **EAT** *biçin* – “kendine elbise biçtirmek, kestirmek” TTS.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “kendi başına kesmek, keser gibi görünmek, kendine elbise biçtirmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *bıç* – fiiline –**n** – dönüşlük çatı eki getirilerek oluşturulmuştur. Karahanlı Türkçesinde arka damakta boğumlanır iken Eski Anadolu Türkçesinde öndamaksıllaşma sonucu *biçin* – şeklini almıştır.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satır örnek verilebilir:

Er öziñe et bıçındı. “Adam et keser gibi göründü (Bu işi kendi başında yaparsa da aynıdır).” DLT 338/273

bıçış – ~ bıçuş-

E. Uyg. *bıçış* – “birbirini kesmek, kesişmek” WS ~ *bıçuş* – “kesişmek” Mayt. Eski Uygur Türkçesi döneminde ikileme öbeğinde de kullanılmıştır: *bıçış – kesiş-*; *bıçış – osuş* – “birbirini kesmek, kesişmek” WS. **Kar.** *bıçış* – “kesmede yarışmak veya yardımlaşmak; insanlar birbirini terk etmek” DLT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “birbirini kesmek, birlikte kesmek” gerçek anlamlarının yanında “birbirini terk etmek” anlamıyla da kullanılmıştır. *bıç* – fiiline –**ş** – işteşlik çatı eki getirilerek oluşturulmuştur.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

Bir ikintişke bıçuşurlar. “Birbirleri ile vuruşurlar.” Mayt. 81/59

Ol meniñ birle yıgaç bıçışdı. “O, benimle odun vb. şeyleri kesmede yarıştı.” DLT 314/258

bıçtur – ~ biçdir – ~ biçdür-

E. Uyg. *bıçtur* – “bir şey kesip ayırttırmak, bir şeyi kestirmek” WS. **Kar.** *bıçtur* – “kesmek için emir vermek, kestirmek” DLT. **EAT** *biçdür* – “biçtirmek” EATS. **Osm.** *biçdir* – “bi’l-vâsita biçmek, kestirmek, yardırmak, şakk ettirmek; (terziye esvâb) yaptırmak, ölçü aldırıp kestirmek, kat’ ettirmek” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “(bir şeyi) kestirmek, ayırtmak, biçtirmek, (elbise) biçtirmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *bıç* – fiiline –**tur** – ettirgenlik çatı ekinin getirilmesiyle

oluşturulmuştur. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde arka damakta boğumlanan sözcük Eski Anadolu Türkçesinde öndamaksillaşma ve ek başı ötümlüleşmesi ile *biçdür* – hâlini almıştır. Osmanlı Türkçesinde ikinci hecede düzleşme meydana gelmiştir.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

İnçip bodısatavlar üç asankı yüz mahakalplar içinte buşıçı koltguçılarka başların biçturu *karakların ötürü terilerin soyturu süngüklerin sıduru...* “Şöyle ki bodısatavlar üç asamkhyeya yüz mahakalpa içinde istek sahiplerine başlarını kestirerek, göz bebeklerini (gözlerini) oyarak, derilerini soydurarak, kemiklerini kırdırarak...” AY 235/7

Er yıgaç biçturdı. “O, ağacı kesmek için emir verdi ve (ağaç) kesildi.” DLT 351/281

***biç* – Kökünden Türeyen İsimler:**

***biçğu* ~ *biçkı* ~ ~ *biçku* ~ *bişkı* ~ *biçkü* ~ *buçkı*¹⁹**

E. Uyg. *biçgu* WS “bıçak”. **Kar.** *biçgu* “bir şeyi kesen alet, balta” DLT, TIEM 73, KKT. **EAT** *biçgu* EATS ~ *biçkı* TİK “bıçak, testere, testerenin büyüğü, bıçkı”. **Hzm.** *biçkü* “bıçkı” NF. **Kıpc.** *biçkı* CC, DM, KGT, TZ ~ *biçku* TA ~ *bişkı* KK ~ *buçkı* CC “bıçkı, testere”. **Çağ.** *biçkı* “destere, bıçkı” ŞSL. **Osm.** *biçkı* “testerenin büyüğü, tahta yaran mâ’rûf dişli âlet, minşâr” KT. *Biçkı* sözcüğü Kıpçak Türkçesi döneminde *ur* – yardımcı fiili ile birlikte de kullanılmıştır: *biçkı ur* – “bıçkı vurmak, bıçaklamak” KGT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “bıçak, kesici alet, testere” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *Biç* – fiiline –**ğu** ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *biçğu* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde bu şeklin yanında ek başında ötümsüzleşme ve söz sonunda düzleşme ile birlikte *biçkı* şekli de ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde öndamaksillaşma ve ek başında ötümsüzleşme ile *biçkü* hâlini almıştır. Kıpçak Türkçesinde ek başı ötümsüzleşme ile *biçku*, son seste düzleşme ile *biçkı*, ilk hecede yuvarlaklaşma ile *buçkı*, iç seste –ç-> –ş – değişikliği ile *bişkı* biçimleri görülmüştür. Çağatay Türkçesinde ise *biçkı* şeklindedir.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

Yir öze yiti bı biçğun oksuz teğinçsiz ölürürler. “Yerde, keskin bıçaklarla gelişigüzel öldürürler.” Mayt. 82/1

Çın kesgü biçgu kün erür va’de kılınmış. “Şüphesiz kesin hüküm günü belirlenmiştir.” TIEM 73 433v/4=078/017

Bildiler kim andadur, biçkı-y-ıla ol ağacı yukarısından tā aşagasına degin yardılar. “Orada olduğunu anlayınca bıçkı ile ağacı yukarısından aşağısına kadar yardılar.” TİK 134a13

Ozağı peygâmbarlarnıñ ümmetlerini kâfırlar biçkü birle ekki pâra kılur erdiler “Kafirler önceki peygamberlerin ümmetlerini bıçkı ile iki parçaya ayırır idiler” NF 11/6

19 **biçğu**: “Dev. N. (N. I.) fr. **biç**-; ‘saw’ or other cutting instrument.” (EDPT 1972: 294).

bıçguç ~ bıçkıç ~ bıçkuç

Kar. *bıçguç* “makas, sındı” DLT. **Kıpç.** *bıçkıç* TZ ~ *bıçkuç* TA “makas”.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “makas” anlamıyla kaydedilmiştir. *Bıç* – fiiline –**ğ**uç eki getirilerek oluşturulmuştur. Karahanlı Türkçesinde *bıçguç* şeklindedir. Kıpçak Türkçesinde ek başında ötümsüzleşme ile *bıçkuç* ve son hecede düzleşme ile *bıçkıç* biçimleri de ortaya çıkmıştır.

***bıçık ~ bıçuğ ~ bıçuk ~ bışuk ~ bıçik ~ buçuk*²⁰**

Kar. *bıçuk* “kesilmiş (şey), yarım” DLT, KB. **EAT** *bıçık ~ buçuk* “kesik, kesilmiş; yarım, yarı” TTS. **Hrzm.** *bıçık ~ buçuk* “kesilmiş, yarı, yarım, buçuk” NF, İML, MM. **Kıpç.** *bışuk* “yarım, buçuk” KK. **Çağ.** *bıçuğ* “yarım, buçuk” ŞSL ~ *bıçuk* ŞSL ~ *buçuk* ŞSL. **Osm.** *buçuk ~ bıçık* “yarım nisf, nîm” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “kesilmiş şey, yarım, buçuk” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Sözcüğün “zamanın yarımılığı” anlamına ilişkin örnekler Eski Anadolu ve Harezmi Türkçesi metinlerinde görülür. *Bıç* – fiiline –**u**ğ eki getirilerek oluşturulmuştur.

Karahanlı Türkçesinde *bıçuk* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde gerileyici benzeşme ile *buçuk* hâlini almıştır. Yine bu dönemde öndamaksillaşma, ikinci hecede düzleşme ve daralma sonucu *bıçık* şekli de ortaya çıkmıştır. Sözcük diğer tarihî dönemlerde arka damakta boğumlanır. Harezmi ve Osmanlı Türkçesinde *buçuk* yanında düzleşme ile *bıçık* şeklinde de görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde kök ünsüzünde –ç – > – ş – değişikliği sonucu *bışuk* olmuştur. İkinci hecedeki yuvarlaklık korunmuştur. Çağatay Türkçesinde *bıçuk* ve *buçuk* biçimlerinin yanında son seste ötümlüleşme ile *bıçuğ* olarak da yer alır.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

Muñar meñzetü aydı bilgi açuğ/Bu söz tutmaz erniñ biligi bıçuk “Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarım’dır” KB 4020

Cümle ‘âlem terkin urup ben dost terkin urımazam/Andan ayrı buçuk sâ’at ben ansuzın durımazam “Herkesi bırakırım ama dostumu bırakamam. Ondan ayrı yarım saat (az bir zaman bile) duramam” YED 174/1

Kaçan kim tün buçuğı boldı erse, igi inen katığ boldı “Gece yarısı olduğunda hastalığı çok şiddetlendi” NF 104/3

bıçılğan ~ bıçılğan

EAT *bıçılğan* “çatlak” EATS. **Kar.** *bıçılğan* “toprakta, elde ve ayakta görülen çatlaklar” DLT. **Kıpç.** *bıçılğan* “vücutta olan sulu çatlaklar, mayasıl” İH. **Osm.** *bıçılğan* “atın ayağında çıkan onulmaz bir çatlak ve yara” KT.

20 **bıçuk** “Pass. N./A.S. fr. **bıç**-; a properly ‘cut’, but usually ‘half’ cf. **yarım**. The word is unvocalized in Kaş., but was prob. still spelt **bıçuk**; in the medieval period it tended to become **buçuk** by regressive assimilation (EDPT 1972: 294).

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “çatlak; toprakta, vücutta görülen çatlak, yara” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *Bıç* – fiiline –**l**– ve –**ğan** eklerinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eski Anadolu, Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *bıçılğan* şeklinde olan sözcük, Osmanlı Türkçesinde iç seste ötümlüleşme ile *bıçılğan* hâlini almıştır.

bıçım ~ biçim ~ bicin ~ biçin

E. Uyg. *bıçım* “kesme, kesim” WS. **Kar.** *bıçım* “bir dilim, bir kesim” DLT. **EAT** *bicin* EATS ~ *biçin* TTS, EATS “ekin biçme, hasat; biçim, kesim” TTS. **Osm.** *biçim* “biçmek tarz ve sûreti; esvâb şekil ve sûreti; tarz, sûret, üslûp; matlûba muvâfik sûret, endam, tenâsüb-i a’zâ; orak vakti, hasat mevsimi” KT.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde “kesim, dilim, biçim, hasat, ekip biçme, tarz, şekil, üslup” anlamlarıyla kaydedilmiştir. *Bıç* – fiiline –**m** eki getirilerek oluşturulmuştur. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *bıçım* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde sözcükte öndamaksillaşma son seste –m> – n değişikliği ile yerini başka bir nazal ünsüze bırakıp *biçin* şeklini almıştır. Yine bu dönemde iç seste ötümlüleşme ile *bicin* şekli de görülmektedir. Osmanlı Türkçesinde öndamaksillaşma ile *bıçım* hâlini almıştır.

Sözcüğün tarihî dönem metinlerindeki kullanımına şu satırlar örnek verilebilir:

Bir bıçım kâgun. “Bir dilim kavun.” DLT 199/170

Bu yıl ekin biçin olmaz dirler idi. “Bu yıl ekip biçme olmaz derler idi.” Fütuh.²¹

Sonuç

1. *Bıç* – fiil kökünden gelip en az iki tarihî dönemde kullanıldığını tespit ettiğimiz *bıçgu* ~ *bıçkı* ~ *bıçku* ~ *bışkı* ~ *bıçkü* ~ *buçkı*, *bıçguç* ~ *bıçkık* ~ *bıçkuç*, *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*, *bıçılğan* ~ *bıçılğan*, *bıçım* ~ *biçim* ~ *bicin* ~ *biçin* sözcükleri isim kategorisindeki; *bıçıl* – ~ *biçil*-, *bıçın* – ~ *biçin*-, *bıçış* – ~ *bıçuş*-, *bıçtur* – ~ *biçdir* – ~ *biçdür* – sözcükleri fiil kategorisindeki türevlerdir.
2. *Bi* isim kökünden gelip en az iki tarihî dönemde kullanıldığını tespit ettiğimiz *bıçağ* ~ *bıçağ* ~ *bışak* ~ *biçek*, *bıçakçı* ~ *bıçakçı* ~ *bışakşı*, *bilegi* ~ *bilegü* ~ *bileği* ~ *bileğü* ~ *bilev* ~ *bilevi* ~ *bilevü* sözcükleri isim kategorisindeki, *bile*-, *bilet* – sözcükleri fiil kategorisindeki türevlerdir.

21 Bunların dışında, *bıç* – ~ *biç* – kökünden türeyen ve kullanımları tek bir tarihî dönemle sınırlı olan sözcükler de vardır. E.Uyg. *biçe* “bıçak” KİP; *bıçgusuz* “bıçaksız, silah zoru olmadan”; *bıçgulug* WS ~ *bıçguluk* EUTS “bıçaklı, bıçak ...”; *biçig* “biçim, kesim” WS. EAT *buçukluk* “yarım (para)lık”. Kar. *bıçığ* “anlaşma, sözleşme”; *bıçış* “büyüklerin ziyafetine giden kimselere verilen ipeklilik kumaş parçası” DLT; *biçer* “biçme işini yapan” TİEM 73; *biçgü* “biçilecek olan, olgunlaşmış olan” TİEM 73; *biçma* “biçilmiş” DLT. Osm. *biçimsiz* “şekil ve endamı çirkin, yakışsız, gayr-ı mütenâsib”; *biçimli* “şekil ve endamı güzel, yakışıklı, mütenâsib”; *bıçkıcı* “bıçkı ile tahta yaran adam”; *biçme* “biçmek fiili”; *biçmek* “bıçkı, biçim” KT.

3. *Bıç* – kökü Doğu ve Batı Türklük sahası tarihî Türk lehçelerinde kesintisiz olarak takip edilebilmektedir. *Bıçğu* ~ *bıçkı* ~ *bıçku* ~ *bışkı* ~ *biçkü* ~ *buçkı* türevleri Köktürk Türkçesi dışındaki tüm tarihî lehçelerde kullanılmaktadır. Tüm tarihî dönemlerde olmasa da Eski, Orta ve Yeni Türkçe dönemlerinde kullanılan türevler şunlardır: *bıçıl* – ~ *biçil-*, *bıçtur* – ~ *biçdir* – ~ *biçdür-*, *bıçım* ~ *biçim* ~ *bicin* ~ *biçin*. *Bıçış* – ~ *bıçuş* – fiili Eski ve Orta Türkçe döneminde; *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*, *bıçılğan* ~ *biçılğan* sözcükleri Orta ve Yeni Türkçe döneminde; *bıçın* – ~ *biçin-*, *bıçguç* ~ *bıçıkç* ~ *bıçkuç* sözcükleri ise yalnız Orta Türkçe döneminde tespit edilmiştir.
4. *Bi* isim kökü yalnız Eski Uygur Türkçesi döneminde görülmektedir. *Bıçağ* ~ *bıçağ* ~ *bışak* ~ *biçek* ve *bile* – türevleri ise Köktürk Türkçesi dışındaki tüm tarihî lehçelerde bulunur. Tüm tarihî dönemlerde olmasa da *bilet* – ve *bıçakcı* ~ *bıçakçı* ~ *bışaksı* türevleri Orta ve Yeni Türkçe döneminde; *bilegi* ~ *bilegü* ~ *bileği* ~ *bileğü* ~ *bilev* ~ *bilevi* ~ *bilevü* türevi Eski, Orta ve Yeni Türkçe dönemi metinlerinde yer almaktadır.
5. *Bıçağ* ~ *biçek* sözcüğünün etimolojisine dair farklı görüşler vardır. Bize göre sözcüğün önceki biçimi *biçek*’tir ve bu sözcük *bıç* – + **ak** şeklinde değil *bi* (isim kökü) + çek (küçültme eki) şeklinde türetilmiş olmalıdır. *Bi* sözcüğü, *biçek* sözcüğünün türetilmesinin ardından kullanımdan düşmüştür. *Biçek* sözcüğü *bıç* – kelime ailesinin tesiriyle kalın ünlü ile *bıçak* şeklinde kullanılmaya başlamış olmalıdır.
6. *Bıç* – kökünden türeyen sözcüklerden biri de *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*’tur. Nehcü’l-Ferâdis’teki *tün buçuğu* ve Yunus Emre Divanı’ndaki *buçuk sâ’at* kullanımları, ilk anlamı “kesilmiş şey, yarım” olan *bıçuk* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde gördüğümüz “yarım, saatin yarısı” anlamını çok önceden kazandığını göstermektedir.
7. Türkiye Türkçesindeki *diş bile* – deyiminin ilk kullanımları Kıpçak ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış Gülistan Tercümesi’nde görülmüştür. Bununla birlikte bu ifade bu iki eserde “kötülük yapmak için fırsat beklemek”ten ziyade “bir şeye karşı aşırı istek duymak” anlamıyla kullanılmış olmalıdır.
8. Türkçe kökenli olduğunu düşündüğümüz ve *bıç* – gibi “kesmek” kavram alanı etrafında sözcükler türeten *bi* sözcüğünün *bıç* – fiili ile aynı köke dayanma olasılığı da düşünülmelidir.

Kısaltmalar

AçP.	Şehzade ile Aç Pars Hikayesi (Gulcalı, 2015)
AH	Atebetü'l-Hakâyık (Arat, 1992)
AY	Altun Yaruk (Kaya, 1994)
AYIII	Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Ölmez, 1991)
BH	Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik (Canpolat, 2018)
BK-G	Bilge Kağan Yazıtı Güney Yüzü (Yavuz Öz-Kaya, 2023)
bkz.	bakınız
BV	Baytaratu'l-Vâzih (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
CC	Codex Cumanicus (Argunşah – Güner, 2015)
Çağ.	Çağatay Türkçesi
ÇFK	Çağatayca Fıkıh Kitabı (Ünlü, 2013)
ÇGT	Çağatayca Gülistan Tercümesi (Berbercan, 2011)
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014)
DM	Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EATS	Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü (Kantar, 2018)
EDPT	An Eymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish (Clouston, 1972)
E.Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu, 1993)
Fütuh.	Fütûhü's-Şam Tercümesi (Türk Dil Kurumu, 1995)
GN	Gül ü Nevruz (Ünlü 2013)
GS	Garâ'ibü's-Sıgar (Kut, 2003)
Gülş.	Gülşehrî (Kantar, 2018)
HKT	Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi (Sağol, 1993, 1995, 1999)
Hrzm.	Harezmi Türkçesi
HŞ	Hüsrev ü Şîrîn (Ünlü, 2012)
IrkB.	İrk Bitig (Yıldırım, 2017)

İH	El-İdrak Haşiyesi (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
İM	İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtin (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
İML	İbn-i Mühennâ Lûgatı (Ünlü, 2012)
İN	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
İsk.	Ahmedî-İskendernâme (Kantar, 2018)
Kar.	Karahanlı Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig (Arat, 2008)
KE	Kıyasü'l-Enbiyâ (Ata, 1997)
KFT	Kitâb Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türkî (Ağar, 1989)
KGT	Kıpçak Gülistan Tercümesi (Karamanlıoğlu, 1989)
Kıpç.	Kıpçak Türkçesi
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
KİP	Kuanşi İm Pusar (Tekin, 2019)
KK	El-Kavanînü'l-Külliyey Li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
KKT	Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi (Rylands Nüshası) (Ata, 2004)
KT	Kâmûs-ı Türkî (Şemseddin Sami, 2012)
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
LD	Lütfî Divanı (Karaağaç, 1997)
Mani II.	Manichaica II (Le Coq, 1919)
Marz.	Marzuban-nâme Tercümesi (Korkmaz, 1973)
Mayt.	Maytrısimit (Tekin, 1976)
ME	Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce, 2014)
MG	Münyetü'l-Guzât (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
MK	Mahbûbü'l-Kulûb (Ünlü, 2013)
ML	Muhâkemetü'l-Lugateyn (Özönder, 1996)
MM	Mu'inü'l-Mürîd (Toparlı-Argunşah, 2014)
NBD	Necâtî Bey Dîvânı (Üstüner, 1989)
NH	Nevâdirü'n-Nihâye (Ünlü, 2013)

NF	Nehcü'l-Ferâdis (Eckmann, 2004)
Osm.	Osmanlı Türkçesi
Sİ	Sedd-i İskenderî (Ünlü, 2013)
SK	Sirâcü'l-Kulûb (Karasoy, 2013)
SNB	Süheyl ü Nev-Bahâr (Dilçin, 1991)
ŞHD	Şibân Han Dîvânı (Ünlü, 2013)
ŞHŞ	Şeyhi-Hüsrev ü Şirin (Üstüner, 1989)
SSL	Şeyh Süleyman Efendi Lugatı (Durgut, 1995)
ŞT	Şecere-i Terâkime (Ünlü, 2013)
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
TEH	Târîh-i Enbiyâ ve Hukemâ (Ünlü, 2013)
TİEM 73	Karahanlı Türkçesi Satır Altı Kur'an Tercümesi (Kök, 2004; Ünlü, 2004)
TİK	Târîh-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Yelten, 1998)
TT VIII	Türkische Turfan-Texte VIII (Gabain, 1954)
TTS	Tarama Sözlüğü (Türk Dil Kurumu, 1995)
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekîyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye (Toparlı – Vural – Karaatlı, 2007)
Ui IV C	Dantipali Bey Hikâyesi (Müller-Gabain, 1946)
V 564	V. İzbudak, Atalar Sözü (XV. Yüzyıla ait yazarı belli olmayan atasözü mecmuası) (Üstüner, 1989)
WS	Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe) (Wilkens, 2021)
YED	Yûnus Emre Dîvânı (Tatcı, 2020)

KAYNAKÇA

- Ağar, Mehmet Emin, *Kitâb Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Atebetü'l – Hakayık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008.
- Argunşah, Mustafa – Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Arnazarov, Seyitnazar, “Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Kesmele İlgili Ortak Fiillerinin Anlam Farklılıkları Üzerine”, *Belleten Dergisi*, 56, (2008), 31-42.
- Ata, Aysu, *Kıyasü'l-Enbiyâ I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Ata, Aysu, *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası: Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Barutçu Özönder, Sema, *'Ali Şîr Nevâyî – Muhâkemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Berbercan, Mehmet Turgut, *Çağatayca Gülistan Tercümesi: Gramer-Metin-Dizin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
- Canpolat, Mustafa, *Behcetü'l-Hadâik Fi Mev'izati'l-Halâik*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Clauson, Sir Gerard, *An Eymtological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University, Oxford 1972.
- Çağatay, Saadet, *100. Doğum Yıldönümüne Armağan Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayımlanmış Tüm Makaleleri*, C I, haz. Aysu Ata, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2008.
- Dilçin, Cem, *Mes'ud bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr: (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Durgut, Hüseyin, *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (Cild-i evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1995.
- Eckmann, Janos, *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I Metin II Tıpkıbasım*, haz. Semih Tezcan – Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican – Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexion I, II*, Wiesbaden, 1991.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.
- Gabain, Annemair von, *Türkische Turfan-Texte VIII, Texte in Brâhmischrift*, Akademie Verlag, Berlin 1954.
- Gabain, Annemair von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Gulcalı, Zemire, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Güner, Galip, “Bedel'i Niçin Biçeriz? Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Üzmek, Kesmek ve Biçmek Fiilleri Üzerine Artzamanlı Semantik Bir İnceleme”. *TEKE Dergisi*, (2019), 8/1, s. 28-37.
- Hazar, Mehmet, “Türkçede Fono-Semantik ve Morfo-Fonolojik Yolla Sözcük Türetme. International Journal of Languages' Education and Teaching”, *UDES* (2015), s. 1648-1669.

- Kanar, Mehmet, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2018.
- Karaağaç, Günay, *Lutfi Divanı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Karademir, Serap, “Eski Türkçeden Günümüze I ~ İ Seslerinin Alternans Kullanımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/3 (2013), s. 49-63.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Karasoy, Yakup, *Sirâcü'l-Kulûb–Gönüllerin Işığ*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk: Giriş-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Korkmaz, Zeynep, *Sadrüddin Şeyhoğlu Marzuban-nâme Tercümesi: İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Kök, Abdullah, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v235v/2) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Kut, Günay, *‘Ali Şîr Nevâyî Garâ'ibü's-Şîgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Le Coq, Albert von, *Türkische Manichaica Aus Chotscho. II*. Verlag der Königl., Akademie der Wissenschaften, Berlin 1919.
- Müller, W. K. – Annemaire von Gabain, *Uygurca Üç Hikâye, Uigurica IV – B, C, D*. çev. Saadet Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- Ölmez, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara 1991.
- Özdemir, Serdar (2022). “Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Eşya ve Alet Adlarının Art ve Eş Zamanlı Olarak İncelenmesi”. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, II/2 (2022), s. 148-182.
- Öztürk, Jale, “Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak Görülmeyen Kelimeler”, *KAFDAĞI Dergisi*, IV/2 (2019), s. 107-133.
- Sağol, Gülden, *An Inter – Linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: Introduction, Text, Glossary and Facsimile*, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard Üniversitesi, I: 1993, II: 1995, III: 1999.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı*, H Yayınları, İstanbul 2020.
- Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Tekin, Şinasi, *Burkancılardan mehdîsi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram: Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1976.
- Toparlı, Recep – Mustafa Argunşah, *Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Toparlı, Recep – Hanifi Vural – Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Türk Dil Kurumu, *XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, C 1 A-B, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Ünlü, Suat, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/3450r/7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

- Ünlü, Suat, *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya 2012.
- Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya 2013.
- Üstüner, Ahat, *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikayeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1989.
- Wilkens, Jens, *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yavuz Öz, Duygu – Burcu Kaya, *Orhun Yazıtları (Edisyon Kritikli Yayın)*, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2023.
- Yelten, Muhammet, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Yıldırım, Fikret, *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb – Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası: Giriş-Dil özellikleri-Metin-İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

THE NOUN *Bİ*, THE VERB *BIÇ* – AND ITS DERIVATIVES IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Duygu YAVUZ ÖZ*

In the historical periods of the Turkish language, there are many words that indicate both the act of cutting and the tool and the method of the act of cutting. However, among these words, a few roots that belong to a large word family and whose use is not limited to one or two texts or periods stand out. Biç – is the one of these roots. Many words in the noun and verb category have been derived from this root. Bıçgu ~ bıçkı ~ bıçku ~ bışkı ~ bıçkü ~ buçkı “knife, cutting tool, saw”, bıçguç ~ bıçkıç ~ bıçkuç “scissors”, bıçık ~ bıçuğ ~ bıçuk ~ bışuk ~ bıçik ~ buçuk “cut thing, half, moiety”, bıçılğan ~ bıçılğan “crack, wound seen in the soil or on the body”, bıçım ~ bıçım ~ bicin ~ biçin “cut, slice, shape, harvest, sowing, style, shape, style” are in the noun category; bıçıl – ~ bıçil – “to be cut, to be torn off, to be reaped”, bıçın – ~ bıçin – “to cut by oneself, to appear as if to cut, to have clothes cut for oneself”, bıçış – ~ bıçuş – “to cut each other, to cut together”, bıçtur – ~ bıçdir – ~ bıçdür – “to have (something) cut, to have (a dress) cut” are derivatives of the verb category and they are documented to be used in at least two historical periods. There is also another root, bi, that is phonetically similar to this root and denotes the concept of cutting. Bıçağ ~ bıçak ~ bışak ~ bıçek “knife, blade, needle”, bıçağcı ~ bıçağcı ~ bışakşı “person who makes and sells knives”, bilegi ~ bilegü ~ bileği ~ bileğü ~ bilev ~ bilevi ~ bilevü “grindstone, whetstone” words in the noun category; bile – “to hone, sharpen; to make effective; craving” and bilet – “to hold something to a grinding stone in order to sharpen it” are derivatives of the verb category that were used in at least two historical periods.

Biç – can be traced uninterruptedly in the historical Turkish dialects of Eastern and Western Turkic areas. Bıçgu ~ bıçkı ~ bıçku ~ bışkı ~ bıçkü ~ buçkı derivative is used in all historical dialects except Köktürk Turkish. Derivatives used in the Old, Middle and New Turkic periods, although not in all historical periods, are as follows: bıçıl – ~ bıçil-, bıçtur – ~ bıçdir – ~ bıçdür-, bıçım ~ bıçım ~ bicin ~ biçin. The verb bıçış – ~ bıçuş – was used in the Old and Middle Turkic period; the words bıçık ~ bıçuğ ~ bıçuk ~ bışuk ~ bıçik ~ buçuk, bıçılğan ~ bıçılğan were used in the Middle and New Turkic period, while the words bıçın – ~ bıçin-, bıçguç ~ bıçkıç ~ bıçkuç were detected only in the Middle Turkic period.

* Assistant. Prof. Dr., Yeditepe University Faculty of Education, Department of Turkish Language and Literature Teaching, Istanbul / Turkey, dyavuz@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5420-6261

The root *bi* is only seen in the Old Uyghur Turkish period. *Bıçağ* ~ *bıçağ* ~ *bışak* ~ *biçek* ve *bile* – derivatives are found in all historical dialects except Köktürk Turkish. Although not in all historical periods, the derivatives *bilet* – and *bıçakcı* ~ *bıçaqçı* ~ *bışakşı* were used in the Middle and New Turkic period; *bilegi* ~ *bilegü* ~ *bileği* ~ *bileğü* ~ *bilev* ~ *bilevi* ~ *bilevü* derivative is included in the texts of the Old, Middle and New Turkic periods.

There are different views on the etymology of the word *bıçağ* ~ *biçek*. In our opinion, the previous form of the word is *biçek* and this word cannot have been derived as *biç* – + **ak** as it is claimed. First of all, the suffix – **ak** does not occur in the Old Turkish period. This suffix is in the form of – **k/-k** or –**uk/-ük** and it indicates either passive voice, or sometimes the result of an action done, or it forms an adjective. Therefore, if the word *bıçağ* was derived with this suffix, we would see the word as *bıcuğ*, not *bıçağ*, and the word would be “cut, the cut object” etc. Moreover, in the Old Turkish period, the word is used in the form of a verb, that is *biçek*, with a front vowel, but the verb that is claimed to be its root is used with a back vowel in this period: *biç-*. For these reasons, in our opinion, the suffixation of the word cannot be as *biç* – + – **ak**. In our opinion, the word is based on the root *bi*, that we encounter only in Old Uyghur Turkish texts. The word *biçek* is derived from this root with the diminutive suffix, *bi* + *çek* and probably describes a cutting tool slightly smaller than a knife. The word *bi* fell out of use after the word *biçek* was derived. The word *biçek* must have started to be used as *bıçağ* with a back vowel, due to the influence of the *biç* – word family.

One of the words derived from the root *biç* – is *bıçık* ~ *bıçuğ* ~ *bıçuk* ~ *bışuk* ~ *biçik* ~ *buçuk*. The use of *tün buçuğu* in *Nehcü'l-Ferâdis* and *buçuk sâ'at* in *The Divan of Yunus Emre* shows that the word *bıcuğ*, of which original meaning is “cut thing, half”, acquired the meaning of “half, half an hour” that we see in Modern Turkish.

Lastly, we suggest that the possibility that the word *bi*, which we think is of Turkish origin and which produces words around the conceptual field of “to cut” such as *biç-*, has the same root as the verb *biç* – should also be considered.